

ՄԱՍԵԱՅ ԱՂԱԿԻ



ԱՒԵՏԱՐԵՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ

Ա. ԿԵՆՅԱՂՕԳՈՒՏ ԲԱՆՔ

ՕՏԱՐ ԱԶԳԱՅ ՀԵՏԵՒՈՒԹԵԱՆ ՕԳՈՒՏՆԵՐՆ ՈՒ ՎՆԱՍՆԵՐԸ.

Երբոր մեկը չաւ մտածէ քէ աշխարհիս մէջ բիւրաւոր մարդիկ կան որ իրենց աղէկութեանը պատճառ՝ ուրիշներուն վրայ տեսնուած բարի օրինակն եղեր է, քշուառութեանն ալ գլխաւոր պատճառ՝ չար օրինակը, դիւրաւ կրնաւ կրնայ քէ նոյն բանը կրնայ ըսուիլ նաեւ ամբողջ ազգաց եւ ժողովրդոց համար: Ուստի ամենեւին չգարմանար երբ տեսնէ քէ ազգ մը որ բնութեամբ խոնամ ու ծանրակաց էր, իր մօտաւոր կամ տիրող ազգին օրինակովը անոր պէս բերեամիտ ու փոփոխամիտ եղեր է. կամ քէ անոր հակառակ, բնութեամբ բերեսօյիկ ժողովուրդ մը՝ ծանրակաց ազգի մը մէջ կամ մօտ գտնուելով՝ անոր բնաւորութիւնն առեր է:

Մեր ազգին վրայ շատ անգամ ըսուած ու գրուած է, երբեմն գովելու՝ երբեմն ալ պարտաւելու մտքով, քէ օտար ազգաց հետեւիլ շատ կրտիքէ. վասն զի ամեն մարդ կրտեսնէ որ Հայերը ուր ալ գտնուին՝ այն տեղի բնակիչներուն լեզուն ու սո-

վորութիւնները շուտ մը կրտովին եւ անոնց պէս կրխօսին ու կրվարուն: Եւ յիշաւ. Տաճկաստանի Հայը ուրիշ ամեն ազգերէն աւելի կրնայ ինքզինքը տաճկի մը տեղ դնել տալ չճանչցողին. Պարսկաստանի Հայը պարսկի տեղ, եգիպտոսիներ եգիպտացիի տեղ, Ասորաց երկրներ ասորիի տեղ, Վրաստանիներ վրացիի տեղ, Ռուսաստանիներ ռուսի տեղ, Լեհաստանիներ լեհացիի տեղ, Բուսիայիներ՝ Գաղղիայիներ՝ Անգղիայիներ՝ Գերմանիայիներ՝ Մաճառաստանիներ՝ Ուլան-Պուդոտանիներ՝ մէյմէկ կատարեալ խառացւոյ, գաղղիացւոյ, անգղիացւոյ, գերմանացւոյ, մաճառի, մոլդաւիացւոյ տեղ: Արդ այս յատկութիւնն արդեօք կատարելութիւն սեպելու է մեր ազգին քէ պակասութիւն: — Որոնք որ այս յատկութեան վնասները միայն կրտեսնեն, մեծ պակասութեան տեղ կրղենեն. վասն զի կրնային որ խիստ շատ Հայեր այս օտարներու հետեւելու եւ անոնցմէ տարբերութիւն մը չտեսնալու փափաքն ու կարողութիւնը չափէ դուրս

բանեցրնելով, չեն ամբջնար իրենց ազգութիւնն անգամ ուրանալու օտարաց առջեւ, ու Հայ չեմ ըսելու. — երանի՜ քե՛ այնպիսիները իրացրնէ՛ ալ հայ չըլլային, եւ ուրիշ ինչ ազգ որ կուգին՝ այն ըլլային: Իսկ որոնք որ կըտեսնեն նոյն յատկութեան աղէկութիւնները, զոր օրինակ Հայու մը համարձակ ու անսխալ գաղղիարեն հնչելն ու խօսիլը՝ գաղղիացոյ մը պէս, կամ անգղիարեն՝ անգղիացոյ մը նման, կամ ռուսերեն՝ կատարեալ ռուսի պէս, կամ տաճկերեն՝ տաճիկ կարգացողի մը պէս, եւ կամ յունարեն՝ Ֆենէրցի հոռմի մը պէս, — մէկէն ի մէկ կուրախանան իրենց այս ազգային կատարելութեանը վրայ, եւ օտարներէն ալ զովեւոր լսելով՝ սրտերնին կըբացուի:

Ըսել է քե՛ այս մեր ազգին օտարաց ճիշդ կերպով հետեւիլը յիրաւի կատարելութիւն մըն է, բայց զարմանք չէ ամենեւին՝ քե՛ որ այս կատարելութիւնն ալ կրնայ՝ ուրիշ շատ կատարելութեանց՝ պէս՝ քե՛ ի բարին գործածուիլ եւ քե՛ ի չարն. որով ընդհանուր ազգին այս կողմանէ եղած վնասները՝ մասնաւորաց միայն յանցանք պիտի սեպուի, եւ ոչ քե՛ ազգային գեղեցիկ կատարելութեան մը պակասութիւն: Այո, շատ գեղեցիկ կատարելութիւն է օտարաց բարի բարի յատկութիւններուն հետեւիլը, ինչպէս որ քաղցր է ծրաշան մեղուին ամէն տեսակ բոյսերէն քաղած անուշահամ մեղրը. եւ ճրջափ ազգային ընդհանուր եւ մասնաւոր յատկութիւններու աղբիւր կրնայ ըլլալ այս մեր յատկութիւնը՝ քե՛ որ մերձաւոր գանազան ազգաց եւ ժողովրդոց աղէկութիւնները միայն ընտրենք ու առնունք. այսինքն մէկուն փոփոխամտութեանը չնայինք, աշխուժութեանը հետեւինք. մէկուն պաղտութեանը չնայինք, հաստատութեանը հետեւինք. մէկուն դանդաղութիւնը մէկդի գնենք, խորունկ մտածող խոհեմութիւնը առնունք. մէկուն խորամանկութենէն փախչինք, աչքաբացութիւնը սիրենք. եւ ընդհանրապէս՝ ուսմանց եւ արուեստից մէջ յառաջադեմ ազգաց այն յատկութիւնները միայն առնունք որ իրենց ճշմարիտ երջանկութեանը պատճառ ճանչցուած են, եւ զգուշանանք այն յատկութիւններէն որ իրենք ալ կարենան նե՛ օր մը առաջ մէկդի կընետնեն:

« Օտարաց հետեւիլը՝ հայրենասիրութեան պակասութիւն է. » կըսէ Սրաէլ տիկին մեծանուն հեղինակը. եւ վերը ըսածներովս ալ կիմացուի քե՛ շատ իրաւունք ունի՝ երբոր օտարաց հետեւիլ ըսելով՝ օտարաց ամէն բաներուն եւ չափէ դուրս կերպով նմանիլ հասկընայ: Վասն զի այնպիսին

տուն տեղ չունեցող քափառական վրանարեակներուն կընմանի. հայրենիքը ոչ միայն չսիրեր, այլ եւ բացէ ի բաց կուրանայ, եւ իր ազգին չհանելովն ու օտարները պաշտելովը՝ կարծէ քե՛ օտարաց հաճոյ կըլլայ, մինչդեռ ետովպոսի անմիտ ազգաւին պէս՝ սիրամարգներէն կըփետուրի, ու ազգաւներէն կընայածուի:

Չենք կարծեր քե՛ մէկը կարենայ իրաւամբ ըսել մեր ազգին համար ընդհանրապէս՝ քե՛ օտար ազգաց աւելի պակասութիւններուն կընետնելի քան քե՛ աղէկութիւններուն. վասն զի լաւ գիտենք քե՛ Հայոց ազգին ընդհանուր բնատրութիւնը ոչ բերեամտութիւն է, ոչ տղայամտութիւն, ոչ միամտութիւն, եւ ոչ տկարամտութիւն. ալ ասոնց հակառակ՝ ծանրութիւն եւ խոհեմութիւն, արբնութիւն եւ ընտրողութիւն, բարակամտութիւն եւ արիութիւն՝ աղէկին հետեւելու եւ գեշէն զգուշանալու: Սակայն ո՞վ կրնայ պնդել քե՛ ընդհանուր ազգին վրայ չգտնուած պակասութիւնը մասնաւորաց վրայ ալ չգտնուիր: Ո՞չ ապաքէն երբոր աչքերնիս մէջմը պտրտցընենք դէպ ի աշխարհիս ամէն կողմերը՝ ուր որ Հայերը խումբ խումբ ցրուած են երկու երեքնարիւր տարիէ ի վեր, կըտեսնենք որ անոնցմէ շատը քովիներուն հետ խառնուեր ու սեպնական ազգութիւննին բոլորովին կորսնցուցեր են. եւ այն ոչ քե՛ միշտ օտարաց բռնութեամբ, այլ խիստ շատ անգամ իրենց անզգոյշ օտարսիրութեամբ ու ինքնակամ յօժարութեամբ: Լինաստանի մէջ հազարաւոր գերդաստաններ կան որ հայութեան անունը միայն հազիւ մնացեր է բերաննին կամ մտքերնին. իսկ լեզուով, սովորութեամբ, արարողութեամբ, ազգութեամբ բոլորովին լեհացի դարձեր են: Նոյնպէս կըգտնենք խիստ շատ Հայեր՝ Մաճառստանի մէջ մաճառ եղած, Իտալիոյ մէջ իտալացի, Ռուսաստանի մէջ ռուս, Անգղիացոց Հնդկաստանին մէջ անգղիացի, եւ մինչեւ Ովկիանիոյ ձաւա եւ Սումատրա կղզիներուն մէջ որ Հոլանտացոց ձեռքն են՝ հոլանտացի: Եւ այս ամէն տեղերուն Հայոց օտար ազգաց հետ խառնուելուն գլխաւոր պատճառներն որ փնտռենք, կըգտնենք՝ ոմանց հետ քրիստոնեական հաւատոյ դաւանակցութենէն ի զատ՝ նախ իրենց սակաւաւոր ըլլալը, երկրորդ՝ ուրիշներուն կարօտ ըլլալը, եւ երրորդ՝ գիտութեանց եւ արուեստից կողմանէ ուրիշներէն ետ մնացած ըլլալը: Սակաւաւորութեան պատճառաւ՝ օտարաց հետ խնամութիւնները կըշատնան ու կըխառնուին. կարօտութեան կամ աղքատութեան պատճառաւ ուրիշներուն առջեւ չափէ դուրս կըխոնարհին ու իրենք գի-

րենք կ'ուրանան. ուրիշներուն ուսումնականութիւնն ալ տեսնելով՝ ազգերնուն խեղճութիւնն աւելի կ'իմանան ու վատութեամբ մը կըլքքանին, կարծեն քե ազգերնին ուրանալով՝ իրենք գիտուն եւ իմաստուն կըլլան :

Բայց որովհետեւ մեր ազգին քե բազմութեամբ, քե հարստութեամբ, քե յառաջադիմութեամբ ծաղկած տեղը Տաճկաստանի մայրաքաղաքն է, տեսնենք քե արդեօք հոն ալ մտեր է այս հայրենասիրութեան պակասութիւն սեպուած սովորութիւնը քե ոչ: — Այո, Կոստանդնուպոլսոյ Հայերուն մեջ ալ քիչ շատ մտեր է օտարներու, եւ մանաւանդ եւրոպացոց, կոյր գիւրացն հետեւելու ջանքը: Կոյր գիւրացն հետեւիլ կըսեմ այն մարդկանց միայն ըրածն որ մէկ բանի մը աղէկ ըլլալը հասկընալու համար այս միայն կըհարցընեն, ալա Ֆրանկա՞ն է քե քե. քե որ հն ըսես, որջափ ալ անճոռնի անշնորհքբան ըլլայ՝ քերես կըհաւնին. խօսեք յանկարծ չէ՞ ըսես, որջափ ալ գեղեցիկ ու վայելուչ ըլլայ՝ քերես մէկդի կըձգեն իբրեւ հրեցած փտտած անարգ եւ անպիտան բան:

Շատ բանձրամիտ եւ յետսամիտ մարդ պիտի ըլլայ մէկն որ եւրոպացոց բարի բարի սովորութիւններուն հետեւիլը արգիլել ուզէ, եւ ազգութացութեան կամ ֆրանկասիրութեան նշան սեպէ շատ մը պատուական յատկութիւններ որ եւրոպացոց մեջ կատարեալ քաղաքականութեան հիմունքը կըսեպուն իրաւամբ. ինչպէս են ատոնք, օրինակի համար. տղայոց ուսմանն ու կրթութեանը համար ծախքի եւ աշխատանքի չխնայել. խօսքի տէր ըլլալ եւ սուտ խօսիլը մեծ ամօք սեպել. աղտեղի յիշոցներ ամենեւին քերան չառնել. իրմէ վար աստիճանի մարդուն հետ ալ անուշութեամբ վարուիլ. ուրիշի պատուոյն ամենեւին չըղբալիլ. դիմացինին խօսքը չծրուել եւ կամաւ ծուռ չհասկընալ. ամեն բանէ եւ ամեն մարդէ խելք սորվիլ. խելք սորվելու համար աշխարհքէ աշխարհք ճամբորդութիւն ընել. համարձակ ըլլալ ատանց յրրութեան, եւ պարկեշտ ըլլալ առանց անձրկլածութեան. խոնարհամիտ ըլլալ առանց ցածութեան, եւ իր պատիւը պահել առանց գոռոգութեան, եւ այլն: Այս գեղեցիկ կատարելութիւններուն յարգը այնչափ ճանեցուիլ սկսեր է նաեւ Պօլիս որ ատոնց հետ մէկտեղ շատ մը եւրոպական լեզուներէ առնուած բառեր ալ մտեր են մերոնց խօսակցութեանը մեջ. իբր քե այնպիսի նորելուկ վաճառքներ կամ գիւտեր ըլլային որ արեւելեան լեզուաց բառարաններուն մեջ անոնց ճիշդ պատասխանող բառեր չեն գտնուիր. զոր

օրինակ, փառօլա, օնօր, ռաճօն, լիպէրբա, փօլիքիքա, չէրէմօնիա, միւսիւ, սինիօր, մատամ, մատմուագէլ, եւ այլն եւ այլն: — Բայց գեշը գիտես որն է. — շատը կան որ այս բառերէն ռմանց բուն նշանակութիւնը կըբողուն ու անոնց վնասակար կողմը կըբռնեն կերքան. օրինակի համար, ուրիշին հետ փօլիքիքայով վարելու է կըսեն, ու կըհասկընան քե առջեւը վատ կեղծաւորութիւն ընելու է. — չըլլայ քե մէկը օնօրիս դպչի կըսեն, ու կըհասկընան քե ամեն մարդ պարտական է իրենց առջեւը խնկով մոմով ելլել ու հետերին պատուով խօսիլ, եւ բողոյ որ իրենք ուրիշներուն պատիւը համարձակ ոտքի տակ առնեն. — լիպէրբա պիտք է ունենալ կըսեն, ու կըհասկընան քե երեսի ջուրը պէտք է կորսընցընել ու ոչ մեծ նայիլ ոչ պզտիկ, բերնին եկածը դուրս տալ, խելքին փշածը ընել. — եւ ռաճօնաւոգ բան չեմ բսեր կըսեն, ու կըհասկընան քե իրենց դեմ խօսելու հրաման չկայ, որովհետեւ իրենք դիմացինէն վեր են աստիճանով, տարիքով, հարստութեամբ, իշխանութեամբ...

Եւ անա ասոնք եւ ատոնց նման անպատշաճ եւ անխոնմ հետեւութիւններն են որ պատճառ կըլլան ռմանց մինչեւ չափազանց եւ անիրաւ կերպով ալ բշտամութիւն մը ցուցընելուն որ եւ իցէ եւրոպական սովորութեանց դեմ. վասն զի իրացընէ այսպիսի հետեւութիւններուն վնասները օգուտներէն աւելի են: Աւստի բնութեամբ հնաւեր մարդիկ, եւ իրենց պապերէն ինչ որ տեսեր են՝ անոր միայն հաւնող եւ գմայրողները, երբոր այնպիսի քերեսամիտներուն խաղբութիւնը կըտեսնեն, համարձակութիւն մը կ'առնուն ձայներնին բարձրացընելու, ծիծաղելու, ծափ զարնելու, եւ ինչպէս որ բերենք՝ օրինակ բերելու հետագայ դիպուածը: Ատենով նաւու մը նաւապետը կապիկ (մայմուն) մը ունի եղեր՝ կըսեն՝ իրեն շատ սիրելի, նաւավարաց ու ճամբորդներուն համար ալ շատ զուարճալի: Միայն նաւապետին փոխանորդը ձանձրացեր է եղեր այն կապիկն անհանդարտ բնաւորութենէն, որով ամեն տեղ կ'ելլէ կիջնայ, ամեն բանի մեջ կըմտնէ, ամենուն՝ եւ մանաւանդ իրեն դիմացը կանցնի՝ ձեւերը կընէ եղեր: Ճար մը մտածեր է փոխանորդն որ այն կապիկն ձեռքէն ազատի: Թր մը իր սենեակը կըմտնէ, ածելին (ուսրուրան) կ'առնէ կ'ածիլուի, ետքն ալ ածելին կ'ոնրկովը ուժով մը վզին տակը կըկոխէ, ածելին հոն բաց կըբողու, կըքաշուի քովի սենեակն ու դրան ծակէն կընայի ծածուկ: Կապիկն որ այն սենեակին մէկ անկիւնը նստած կըդիտէ եղեր փո-

խանորդին ըրածները, տեսնելուն պէս որ անկալայ եղաւ զեաց՝ կրցաւ քէ կառնու ածելին, հայլին առջեր կանցնի, քանի մը անգամ ածելին դուռնին վրայ պտըտցընելէն ետեւ՝ ածելին բերնովն ուժով մը վզին կոխելուն պէս՝ խոչակը կըկտրէ. արինչուայ վար կիյնայ կըբապըլտըկի կըմնուի, իր անմիտ եւ անընտրող հետեւողութեանը զոն կըլլայ:— Ի՞նչ ըսենք այս օրինակին. — հարկ է խոստովանել քէ օտար ազգաց սովորութիւններուն կուրօրէն հետեւողաց շատ յարմար խրատ եւ օրինակ է:

Ապա ուրեմն հետեւողութիւնը այն ատեն միայն գովելի եւ օգտակար կատարելութիւն պիտի սեպուի՝ երբոր ըլլայ խելքով, ընտրութեամբ, զգուշութեամբ, վայելչութեամբ: Ոչ պէտք է ազգային հին սովորութիւնը՝ միայն հնութեանը համար պինդ բռնած երբալ (եկեղեցական խնդրոց վրայ չէ խօսքերնիս), եւ ոչ օտար կամ նորելուկ բայց անվայել սովորութիւնը՝ միայն նորութեանը համար սիրով ընդունիլ ու պաշտել: Պէտք է որ մերազնայք օտար լեզուներ սորվինք ու լաւ սորվին, բայց իրենց մայրենի լեզուն ալ չմոռնան, ալ մանաւանդ կատարելապէս սորվին: Պէտք է եւրոպացւոց գովելի սովորութիւններն ու մարդավարութիւնները սիրեն, բայց իրենց նախնեացն ու երկրին ալ անմեղ եւ գեղեցիկ սովորութիւնները ինչո՞ւ վար զարնեն: Թող եւրոպայի եւ բոլոր աշխարհիս խելք սորվելու բաները դիտեն զնեն, բայց անոնց մէջ ալ աւելի օգտակարն ու հարկաւորը միայն ընտրեն, եւ իրենց ազգին ու հայրենեաց պիտոյիցը յարմարցընեն: Այն ժամանակը միայն կրնանք ըսել քէ մեր ազգին համար չէ Սրաքիին ըսածը քէ « Օտարաց հետեւութիւնը հայրենասիրութեան պակասութենէն առաջ կուգայ: »

ՏԱՐԵՐԻ ԽՄԱՍՏԱՍԻՐՈՒԹԵԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿԱՅ.

(ՄԱՍՏՈՐԻ ԱՌԱՋԻՆ ԳԼԽՈՅՆ:)

Փորձառութիւնն ալ յայտնի կըցուցընէ քէ

Երբոր մարդու զգայարանները առողջ են, անոնց ոյժը տեղն ըլլալու համար՝ մարդու ստամոքսն ալ ոչ չափե դուրս տկարացած պիտի ըլլայ ծով կենալով, եւ ոչ չափե դուրս լեզուն կերակուրներով.

Ուտի Կիկերոն կըսէր քէ « Մտքերնիս ալ ինչպէս

որ պէտք է չենք կրնար բանեցընել՝ երբոր շատ կենրած ու խմած ըլլանք: ¹ »

Դենեք քէ մէկուն զգայարաններն առողջ են. անկեցեալքը որչափ աւելի գործածուած կամ վարժ ըլլան՝ այնչափ անոնց վայուրքիւնը ստոյգ, այսինքն այլեւայլ իրաց բուն վիճակին յարմար կըլլան: Յրինակի համար,

Ճաշակելիք) Յորնաղ (լատին բանաստեղծը) կըսէ քէ որկրամու մարդիկ կըգտնուին որ քերեկերալով մը համը նայելով շուտ մը կրնան ըսել քէ այս ոտարէն (սքրիտիան) եկած է:

« Կիրկեսոսի քէ Լուկրիւսայ քարերէն,

« Կամ քէ Հոողոս ըստած լեքին ժայռերէն: »

Հոտոտելիք) Վայրենի մարդիկ՝ միայն հոտառութեամբ իրենց քշնամեաց ետեւէն կիյնան կըզրտեն, ինչպէս որ որսի շներն ալ կենդանեաց ետեւէն: Բժիշկներէն ոմանց հոտառութիւնը այնպէս սաստիկ է որ իրենց նայած հիւանդին մարմնոյն վրայ զեռ բան մը դուրս չտուած՝ կիմանան քէ ծաղիկ պիտի հանէ:

Շօշափելիք) Ակնավաճառներ (ձեվահիրճիներ) կան որ քար մը ինչ աստիճանի պաղութիւն որ տայ իրենց մատուրներուն կամ լեզուին, անկէք կըհասկընան անոր ինչ ըլլալը: Բրուտներ (չեօմէքճիներ) ալ կան որ կար իրենց լեզուին ծայրը ինչ ուժով որ բրջուելովք փակչի՝ անկէք կըհասկընան անոր աղէկ կամ գէշ ըլլալը:

Տեսանելիք) Փորրոգալի երկրին մէջ նարինջները (փօրրոգալները) շատը մէկէն կըծախուին. արդ հոն այնպիսի վարպետ նարինջ գնողներ կան որ մէկ նայուածքով կրնան ըսել քէ ծառի մը վրայ քանի նարինջ կայ: — Գուլիելմոս Թել Կտրիճին նայուածքն ու ձեռքը այնպէս վարժ էին որ իր որդւոյն զլխուն վրայ անգուր Կեսքիին հրամանաւր դրուած խնձորը կըցաւ ետեով զարնել՝ առանց զլխուն զպչելու:

Լսելիք) Կրսեն քէ կոյրեր կան եղեր որ կրնան

¹ Ալֆրէդի (խառացի բանաստեղծը) կըսէ քէ « երաժշտական « խաղերուն մինչեւ վերջը տգետ մնալու պատճառ կըգտնեմ « անյարմար ատեն դաս ստնելու, աղանքն ալ միջ ապէս կերպ « կրէն ետեւ. վասն զի բոլոր կենացս մէջ յայտնի տեսած եմ « որ այն ժամանակը զեմ ընդդէմ հակառակ է իմ որ եւ իցե « մտաւոր գործողութեանս, եւ մինչեւ բոլրի կամ ուրիշ բանի « վրայ նայելու: Այնպէս որ այն երաժշտական խաղերն ու հինգ « հինգ հատ ննդ ննդ քաշուած գծերը աչքիս առջեր կըբերային « կըծածանեին, ու դաս տանելէս ետեւ երբոր կեղծի զաշնակին « (չիմպալոյին) առջեւէն, ալ բան չէի տեսներ, եւ բոլոր օրը հի « լանդի պէս ու բժրած բան մը կըլլայի » (Գրուածք լատ մանուն հրատարակեալք, հատոր ժԲ):